

КА ГАЗЕТИ «ЗОРЯ»

Б. ТЕНЕТА

НЕНАВИСТЬ

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ.

БІБЛІОТЕКА ГАЗЕТИ „ЗОРЯ“.

Б. ТЕНЕТА

НЕНАВИСТЬ

ОПОВІДАННЯ.

ВИДАВНИЦТВО „ЗОРЯ“.

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Дітописі українськ. друку“.
„Картковім репертуарі“ та інших по-
кажчиках Української книжкової па-
лати.

Дніпр., друж. „Зоря“ зам. 1442—40.000.
Окр. 1296 від 9-VII—30 р. 1 др. аркуш.

I.

Вже проїхали Корчовате озеро й голова колони увійшла в лісок, коли з обох боків лунко застукали кулемети.

... Коні ставали цапа, а люди, розгублені, не розуміючи добре, що сталося, почали стріляти, раничи своїх і цим ще збільшуючи загальне замішання.

Гнат, повертаючи коня, побачив, як його ескадрон відступав безладною, розгубленою купкою.

— Засідка,—майнуло в голові.

Голосно вилаявся й повернув коня.

Натискуючи острогами, люто проклинав себе й свою необережність. Та хто ж міг гадати, що трапиться таке? Дозорці сповіщали, що все навколо спокійно, а хуторяни запевняли, що от уже тиждень, як не бачили ворожого війська... Коли б же знаття!

Чортова куркульня—не даремно ж нічого не можна було дістати в хуторі,—ні хліба для людей, ні сіна коням... Та тепер уже пізно лаятись і думати про це; попереду розірваною стрічкою бігли хлопці, а услід татахкали кулемети й гуркотили постріли.

Ескадрон бурею пролетів через хутір і вже біля балки Гнат, наздогнавши своїх, зупинив коня. Побачив одразу ж—не більше, як сорок, лишилося з сотні...

— Може під'їдуть ще?—голосно запитав він сам себе й оглянувся на хутір.

В жовтому, осінньому листі він, здавалося, спокійно дрімав, зовсім байдужий до подій сьогоднішнього дня.

— Може справді хто відстав?—знову запитав Гнат, і хтось похмуро відповів:

— Може... Чередниченка одразу ж убило. Студника—прямо в голову...

Всі на хвилину замовкли, дивлячись на Гната. Знали: Студник і він—друзі ще з вісімнадцятого року.

— Прямо в голову?—перепитав Гнат. —Хороша смерть,—і вдаючи з себе байдужого, плюнув через голову коня й сказав:

— Рушаймо, хлопці, поїдемо назад на з'єднання з піхотою...

— А поранені?—знову спитав хтось. —В хуторі ж zostалися.... Порубають.

Це було справді недобре—кидати товаришів. Порадилися і вирішили повернутись в хутір.

— Не пошкодило б куркульню трохи підсмалити,—під'їхав до Гната помічник.

— То побачимо,—відказав Гнат,—треба тільки до лісу заставу послати... Щоб, бува, не наскочили несподівано...

Увійшли в хутір і зупинилися на площі біля церкви. На вулицях було порожньо, ані душі.

— Ач, поховалися—які тихі...—гомоніли кіннотчики, збираючи поранених.

Рушили назад. Іхали широкою, рівною вулицею. Хутір був хоч малий, та багатий, побудований на зразок німецької колонії. З обох боків з прихованою ворожістю дивились хати, всі під черепицею й залізом. Тихі.

Та коли вже виїхали з вулиці, хутір заворушився; з-за остріх, з вікон вдарили несподівані випали.

Ескадрон круто на місці повернув коней, та знов, перебиваючи тонкі кінські ноги, зацокали кулемети... З гиком і свистом, страциним та диким, вилетіли дядьки на своїх волохатих, маленьких конях, і почалась січа...

Разом з хлопцями Гнат, відбиваючись, відступав. Була ще надія, що хоч із десятком якимось проб'ється. Та дядьки колом оточили загін і, підрубуючи косами коней, валили бойців на землю.

Вже роз'єднали останню маленьку купку...

Гнат бачить, як злітає з коня з одрізаною рукою його помічник, як без крику важким мішком падає веселий Карпо. Він гарячить острогами коня, рубає стомленою рукою, та не може пробитися до товаришів, з усіх боків оточений дядьками.

От знову прямо на нього наскочило троє... Вистрелив, і один покотився. Другого, обернувшись, ударив шаблею та третій підскочив, розмахнувся... Ледве не впав, а ліва рука, що тримала повід, ослабла, і кінь рвонувся...

Дядько щось крикнув, знов замахнувся, та Гнат відхилився вбік, і важка шабля зірвала лише будьоновку, а поранений кінь виніс його з бою.

Щоб не впасти, тримався за гриву правою рукою, а кінь скажено мчав чорним, ораним степом, спотикаючись та сопучи...

Не жалів коня, гнав все дужче, бо знав, тепер тільки одно лишилося: тікати й переховатись десь.

Та раптом кінь затанцював на місці, захитався й з жалібним гиком упав.

— Доженуть,—майнула думка, і звільнивши ногу, побіг не оглядаючись.

Пробігши з верству, відчув, що сил уже немає. Зупинивсь і оглянувся, чекаючи смерти.

Та за ним не гналися. Осіння імла падала швидко. Налетів дощ, і стало зовсім темно. Тепер і шукатимуть, то не знайдуть.

Сидів під кушем, прислухаючись до лопотіння дощу й шелесту вітру. Перебита в лікті рука боліла немилосердно, а гарячка дійшла вже до плеча.

Перечекавши, поки зовсім стамніє, вирішив іти. Може дійде до якогось села,

або зустріне своїх—тут однаково пропадеш. Обережно підтримуючи поранену руку, підвівся й рушив у тьму.

Тепер не так дощ, як вітер не давав йому йти. Вогка, задубіла шинеля боляче стукала об коліна, плуталася поміж ногами, заважала.

— Чи врятувався хто?—подумав і зупинивсь. Вітер рукавом шинелі спітніле чоло й прислухавсь знову. Крім вітру, нічого не було чути.

Напружуючись з останніх сил, важко відривав від землі потомлені ноги. Ледве йшов, припадаючи на правий бік—певно, падаючи з коня, розтяг на нозі жилу. Згаряча не помітив був, а тепер почував, як нога пухне й росте в чоботі.

Ішов навмання, продираючись крізь пільму, шкутильгаючи й часто падаючи... І чим частіше падав, тим більша лють брала його: чортова куркульня! Він ще повернеться й тоді покаже їм, як стріляти в спину!

Був тепер певен, що врятується. Тільки б вистачило сил.

Ішов тихо, розмовляючи сам з собою, іноді жартома підбадьорював себе:

— От, ой, тут тобі, Гнате, й капець! Дивися: від смерти втік, від шаблі ворожої відхилився, а тут не пропадеш, бісова душа?

Та все ж частіш і частіш перечіплявся через грудки. Все важчими ставали ноги, а плече й руку, змочені холодним до-

щем, почали зводити корчі... Хоч би дорога швидше!

Зупинявсь, прислухаючись, чи не гавкне де собака, та степ був чорний і німий. Звідкись мчав вітер, бив немилосердно в обличчя, рвав шинелю, намагався зірвати її з плеч, а його самого кинути на землю.

— А, брешеш,—скреготів зубами, і зігнувшись, уже на злість дощам та вітрам, вперто ступав уперед.

І раптом, зовсім близько зашаруділо щось.

Причаївся, приліг до землі, та було вже пізно; прямо над головою засопла білою парою коняча морда, а чийсь голос хрипко й злякано крикнув:

— Стій!

Схопився за бік, та револьвера не знайшов. Тоді розігнувсь, піднімаючи вгору руку.

— Хто такий?—спитав вершник, наїжджаючи конем.—Підніми другу руку.

— Не можу. Перебита,—відповів Гнат.

— Зброя є?

— Немає...

Кіннотчик витяг револьвера.

— Стій так,—сказав він і підїхав ще ближче.

Гнат ясно бачив тепер всю його постать в довгій кавалерійській шинелі. Намагався вгадати, з якого він війська.

Той, не спускаючи револьвера, дививсь

на нього з недовір'ям і прихованою ненавистю.

— Звідки втік?—спитав він.—Хто?

— Я,—відповів Гнат і зупинивсь. Схопився за голову й лише тепер помітив, що загубив десь будьоновку.

Стояв мовчки.

Так вони пильнували один одного, і жоден з них не наважувався розпочати розмову. І раптом кіннотчик стрибнув з коня. Скрикнув:

— Гнате!

Це було так несподівано, що Гнат поточився назад.

— Кіндрате,—прошепотів він.

Обидва знали, що вони у ворожих частинах, та ніяк не сподівалися, що зустрінуться так.

Кіндрат підбіг до брата й, ніби не вірячи собі, почав термосити й обмацувати його.

— Ой, пусти,—скрикнув Гнат і показав на мертву руку.

— Що то?—спитав Кіндрат.

— У Воловому хугорі дядьки перебили.

— У Воловому?—перепитав Кіндрат.—Хіба ти був у Воловому хугорі?

— Нас за Корчоватим озером із засідки кулеметами обстріляли.

— Так то ви були під Корчоватим?—спитав Кіндрат, і щось неприязне промайнуло в його тоні.

— Ми,—відповів Гнат, і перед його очима постала картина втечі та бій, з якого вирятувався лише він сам.

Стояли тихо, не знаючи, про що говорити далі. Тепер дивились один на одного вороже: не здавалось вже, що зустрілися випадково, просто, як колишні товариші й брати.

Прислухалися до дощу й вітру; десь із п'ятьми долегіло кінське іржання й уривки розмови.

— Лягай,—прошепотів Кіндрат.

— Так то ти нацькував на нас куркулів? — спитав Гнат.

— Та лягай!—скочив на коня Кіндрат, але Гнат стояв рівно.

— А я б тебе не пожалів,—сказав він, розтягуючи слова, і раптом скрикнув люто й гостро:—Як собаку пристрелив би...

— Ну?—спитав Кіндрат, повертаючи коня,—помовч краще...

— Як глитайського пса, — повторив Гнат.

— А ти хто?... Запроданець,—зблід Кіндрат, перехиляючись через сідло й знову витягуючи револьвера...—Лягай!

— Ну, стріляй, — підступив ближче Гнат,—це ж ти побив хлопців... Ну!...

Але Кіндрат не стріляв. Поволі спускаючи дуло револьвера, він ніби думав про щось. Сказав:

— Іди праворуч... Вийдеш на шлях—до села дійдеш.

Потім круто повертаючи коня, крикнув:

— Праворуч, хлопці... Тут яма якась!...

Голоси пішли праворуч, десь уже зда- лека знову озвався кінь і стало тихо.

— Обминули,—подумав Гнат, прислу- хаючись.

Знову чути було лише вітер та дощ, що холодом лягав на голову й тонкими струменями збігав за комір. Занеможно сів на землю й біля самих ніг помітив шапку.

— Це він загубив шапку?—подумав, одягаючи її на голову.

Підвівся й пішов праворуч.

Шлях вів усе вгору, і він довго блу- кав ним. Подав у болото, довго лежав, важко відсапуючись та стогнучи. Та по- тім, набравшись сил, підводився знов і йшов далі. З кожним кроком іти було все важче, все непереможніше тягло впа- сти на землю й спочити, але він все сту- пав, уперто стискаючи зуби, падаючи й знову підводячись.

Вже втратив надію долізти до того проклятого села—коли почало світати. Дорога круто пішла вниз, і він побачив хутір.

Зупинивсь на горі, сів і дивився на нього: в жовтих плямах осінніх дубів стояв він тихий і теплий...

Здавалося, що Гнат уже бачив десь це місце. І коли придивився—впізнав; це був Вовчий хутір, тільки з іншого боку підійшов він до нього.

Не знав, що робити, чи тут сидіти, чи йти униз—однаково, далеко тепер не втечеш.

Туди ж, униз, лише двісті-триста кроків, і буде затишний притулок, спокій, тепла хата... Це так хороше, що далі буде—не думав.

— А може не впізнають?—хотів обдурити сам себе.

Якась байдужість охопила все тіло. Сидів стомлено.

Хутір тільки - но прокидався... Дзвінко й весело долітало гавкання собак, над дахами закурів синій дим, здіймаючись рівним стовпом в тихому, золотому повітрі. Все було таке ясне: що за година припала на сьогодні! Така тиха та сонячна.

Нудьга за теплою хатою ще гостріше, ніж учора, в негоду, охопила його. Устав.

— Хай буде, як буде...

Ступив, та раптом зупинився,—невже Кіндрат навмисне спровадив його сюди? Він же знав, що вчора дядьки порубали їх тут. Махнув рукою.

— Піду.

Раптом хутір заметушився. Вулицями забігали люди, десь праворуч застукав кулемет і невідомо від чого спалахнула крайня хата. Долетіли крики, жіночий зойк і тривожне мукання корів.

Прямо з лісу на швидких конях бігла до хутора будьонівська кавалерія.

Вже не темлячи добре, що робить, не почувачи болю ні в пораненій руці, ні в нозі, побіг. Біг навперейми, радісно махаючи рукою.

Щось кричав.

Перестрибнув рів, перебіг городи й ускочив у хутір.

Коли вибіг на вулицю, за кладовищем ще пахкали постріли, але хутір був порожній...

— Де ж наші?—подумав і раптом злякався: а може помилився?

Забіг до якогось двору й постукав до хати. Не чекаючи, поки відчинять, наліг плечем.

— Хто в хуторі?—спитав, але відповіді не почув; від гострого болю скрикнув, тупо вдарившись головою об косяк... Упав на поранену руку й, скрикнувши, знепритомнів.

II.

Прокинувся в темній повітці. Рухнувся, та права рука була міцно прив'язана за спину до пояса. Тоді глянув угору—побачив крізь вікно шматок синього неба й жовту гілку.

Силкувався пригадати, як він потрапив сюди, та нічого пригадати не міг.

Якже він опинився тут? Невже Кіндрат його навмисне сюди спровадив? А де ж будьонівці?

Хотів знов лягти, та прив'язана рука не дозволяла. Можна було лише сидіти, обпершись головою об стовп, або впасти на живіт—тоді не видко було вікон з синім небом і жовтою осінньою гілкою.

Жовтий лист! Він щось нагадував йому! Муляв мозок... Але ж що?

— Жовтий лист... Жовтий лист...—шепотів він.

І раптом пригадав.

Було таке ж синє небо й жовтий лист... Це коли їх відряджали на фронт... Тоді думалось: бої і може смерть на синьому полі; зірветься дибки кінь від гарячої кулі, а він передсмертним рухом надушить курок револьвера.

Так і трапилось, та він утік від такої смерти.

Тепер його мабуть розстріляють...

Окремими уривками виринали події сьогоднішньої ночі, але як і хто переніс його сюди, згадати не міг.

Про смерть якось не думалося, хоча знав, що коли не трапиться чогось несподіваного, прийде смерть і...

Заплющуючи втомлено очі, подумав:

— Як дивно,—на ранок мене вже не буде...

А втім, лише думав так, бо десь у глибині не вірив у це. Не міг собі уявити.

Ну, розчиняться двері й хтось увійде... Потім поведуть вулицями, а дядьки, виходячи з хат, дивитимуться байдуже.

Виведуть за село...

— Ну, а далі?—питав сам себе й морщив лоба.—Ах, треба ж це уявити собі! —та дарма,—смерть не хотіла до нього йти.

— Чорт його побери, — подумав, —якось та треба буде вмерти!

І він готується зустрінути смерть як-слід. І що там думати про смерть, поки він ще живий? Якщо до вечера не придуть, то він зможе розв'язати руку й утекти через вікно... Дозорець в п'їтьмі може й не влучити.

Так думаючи, він сидів годину, дві, три. Короткий осінній день починає вже меркнути, і надія, що він ще до ночі поживе, зросла.

Тепер помічає, що хоче їсти. Це трохи веселить його, бо коли б він мав умерти, навiщо б йому хотілося їсти?

— Яка дурниця! — обдивляється він себе. Ліва рука мертво висить при боці, і це дратує.—Не шкодило б перев'язати, —думає він, і цей клопiт знов надає йому сили.

Обережно смикає руку: може прив'язана так, що легко буде звільнити, а тоді...

Риплять двері і в повітку входить вартовий. В сірій шинелі, в шапці, з рушницею в руках, він такий звичайний і зовсім не подібний на вісника смерти. Він розв'язує його й уважно дивиться на нього:

— Одягайся,—каже він і стоїть мовчки, терпляче чекаючи, поки Гнат одягне шинелю.

Тепер Гнат здивовано помічає, що він босий. Повертає голову і бачить свої чоботи в кутку під дверима, іде туди, але вартовий зупиняє його.

— Чобіт не треба,—каже він.

— Не треба?—питає Гнат.—Чому?

— Так,—відповідає той і сам іде до чобіт. Уважно роздивляється їм, видимо задоволений, ховає під шинелю.

— Тепер кінець,—думає Гнат, і пальці стають дерев'яні, негнучкі, а серце з грудей падає вниз і починає несамовито битися.

Гнат ніяк не може застібнути гудзика, а вартовий мовчки дивиться на нього.

Він зовсім не поспішає, цей конвоїр, длубається в кешені й мовчить. Може думає—хай поживе ще трохи, може жаліє його! Це обурює Гната.

— Ходім,—каже він і йде до дверей.

Та вже дійшовши до них, вражено зупиняється: в густій вовні волохатої шапки бачить він червону зірку.

— Товаришу,—радісно скрикує він, але конвоїр суворо відступає:

— Який я тобі товариш?—питає.

— Який товариш?—сміється Гнат,—ну, от! Такий, як і всі... •

— То в штабі говоритимеш,—видимо не вірить йому вартовий.—Іди!

— Та йду, йду!—каже лагідно Гнат і спокійно виходить з повітки.

— Чудний ти,—повертається він до червоноармійця,—чудний ти, браток!

Той не відповідає. Він суворо наказує йти і знов прив'язує йому руку за спину.

Вони виходять з двору й простують вулицею...

Гнат босими ногами ступає по холодній землі, але йому зовсім не холодно... щоки горять, а в вухах, червоних і теплих, стукає кров.

Підходять до школи, і Гнат полегшено зідхає.

Коли він увіходить до кімнати, де містився штаб, перше, що він бачить—братова шапка. Розпорота й подерта валяється вона на столі. Якась людина в будьонівці витягає з неї папери й уважно роздивляється їх.

— Так от ви хто?—дивиться комісар на Гната і підводиться з стільця.

— Я,—каже Гнат, але той перебиває його:

— Що ви можете сказати мені, пане сотнику? Я вас розстріляю!

— Але ж... Я зовсім не сотник,—каже Гнат.

Комісар усміхається:

— Ви нічого кращого не вигадали?

— Це правда.

— Добре, але ж яким чином потрапила до вас ця шапка?—питає комісар.

Гнат починає розповідати про свої пригоди, і комісар, запаливши цигарку, уважно слухає його.

Це бадьорить Гната, але коли він починає розповідати, як прибіг у село, побачивши своїх, комісар знову уриває:

— А як ви потрапили до Назаренка?

— До Назаренка? До якого Назаренка?—перепитує здивовано Гнат.

— Ви не знаєте Назаренка?

— Ні.

— Ніколи не бачили?

— Ніколи не бачив.

Тоді комісар питає:

— Ваше прізвище Власенко? -

— Так, Власенко...—каже Гнат, дивуючись, звідки міг комісар довідатись про його прізвище.

— Ми знайшли у Назаренка ваші листи,—каже комісар.—Як ви поясните це?...

— Може то мій брат писав?—зауважив Гнат.

— Дивний збіг обставин, прямо, як в романі,—насмішкувато сказав комісар:—як же ви можете довести, що ви—це ви?

Гнат мовчав; як він може довести, коли йому не повірять, що б він не сказав?

— Так, — махнув комісар рукою.—Справа для мене цілком ясна. Мене не обдуриш! Одведіть його...

Гната знов підхопили під руки.

— Подождіть!—хрипить він.

— Тут немає про що говорити,—каже комісар, потім, подумавши, додає:—
—Якщо ви дійсно командир ескадрону, то ви повинні знати, що я нічого не можу зробити. Завтра ми рушаємо, а полонених...

— Подождіть до завтра,—каже Гнат, ковтаючи гірку слину. — Я не боюся смерти. Але вмерти від своїх—безглуздо, смішно... Знати, що твоя смерть ні для чого не потрібна... Подождіть—може що з'ясується!

— Для чого ж відкладати,—питає комісар.—Хіба це для вас буде краще! Ведіть,—каже він звертаючись до вартових.

Гнат знову рвонувся і в одчаї вже востаннє крикнув до комісара:

— Спитайте дядьків... Тут вчора зупинявся мій ескадрон.

— Добре, — каже стомлено комісар; йому вже набридло, як цей нікчема чіпляється за життя.—Добре, я запитаю дядьків.

— Я не піду з хати,—каже Гнат, бачучи, що вартові знову підступають до нього.—Мені немає чого вмирати. Я не хочу...

— Нікому не хочеться,—каже комісар і велить вартовим привести дядьків; він хоче бути справедливим.

Потім він з хвилину мовчки дивиться на Гната й виходить з кімнати.

Гнат залишається сам.

— Можна вистрибнути,—підходить він до вікна, але тепер нова думка зупиняє його: яка дурниця—тікати від своїх!

Невже ж справді він загине так безглуздо й непотрібно?... Така дурна смерть—від своїх!

І коли уявив, як свої виведуть його за село, а дядьки, що вчора порубали його ескадрон, будуть із-за загат злостиво сміятися з нього, а потім хтось із своїх ще з ненавистю, як собаку, пристрелить, —його охопив одчай.

Скочив, ударившись головою об стінку. Рвався, виламуючи руку, почувуючи, як мотузка боляче здирає шкіру, та рука була прив'язана міцно. Тоді, виламуючи зуби, став гризти поясок, упав на підлогу, качався, ламаючи перебиту руку.

Здається,—кричав.

І враз схаменувся,—цього не може бути! Хіба можливо, щоб так по дурному загинути? Хтось із дядьків має впізнати його!

Стало соромно за себе. Боязко озирнувся; був радий, що ніхто не бачив його одчаю.

І коли двері одчиняються, він зовсім спокійно зустрічає комісара.

III.

Дядьки увіходять, тулячись до стіни; непевно роздивляються на всі боки. Вони невдоволені, що їх уплутали в цю історію.

— Це з сусідніх хат поназбирали, — каже дозорець.—Хватить?

— Хватить,—відповідає комісар і починає розпитувати дядьків, чи бачили вони коли цю людину.

Дядьки починають довго й плутано пояснювати, тягнуть слова, щоб зміркувати краще, що саме говорили їм при цій халепі.

— Хіба ви не впізнали мене?—питає Гнат і бачить по їх очах, що вони таки впізнали його.

— А хіба всіх, що були тут, упізнаєш? — ухильно відповідають дядьки. — Тут усякого народу тепер багато їздить.

Потім з'ясовується, що десь ніби то хтось із них бачив його, але чи напевно так, цього вони сказати не можуть... Вони всі тут живуть біля школи, край хутора, і вчора до розправи не ходили...

— Мабуть, цей чоловік не бреше, коли правду каже,—повертається один до комісара.

— Край хутора?—питає комісар.—От він каже, що саме з цього краю й стріляли вчора по його ескадрону, а потім вирубали всіх до ноги, оточивши біля балки. І він один лише втік. Врятувався.

Дядьки позіхають ще глибше. Розмова набрала тепер зовсім небажаного для них характеру... Вони переступають з ноги на ногу й говорять, показуючи на комісара.

То справа їхня... Що товариш комісар скаже, а вони тут ні при чому... Вони живуть з краю і нічого не знають... це діло не їхнє.

Комісар тоді каже:

— Так ми його розстріляємо.

Дядьки зідхають знову:

— То діло ваше.

— А не ваше?—кричить Гнат.—Як стріляти по червоних, то ваше діло?

Гнат забуває вже про небезпеку, що загрожує йому: гостра лють і ненависть до цього хитрого, куркулячого кубла сліпить його.

Він кричить, загрожує, ляється, показує свою перебиту руку.

— Чия це робота?—питає він.—Я вас усіх пізнаю!

Ці його слова прикро вражають дядьків. Бороди їхні наїжуються, очі починають бігати ще швидше. Вони презираються між собою.

Тепер вони зовсім нічого не знають, не пам'ятають і жодних пострілів не чули. Може, хто й справді стріляв, але вони нічого не знають про це,—дехто з них був на степу, а дехто в лісі. Може чоловік і не бреше, але вони його раніш ніколи не бачили... А що він каже про те,

що їхній хутір на когось тут нападав— то неправда; кожний хоче жити.

— Ви йому не вірте,—вирвався один,—ми в неутралітеті і ні з ким не воюємо.

Тоді комісар відпускає їх і повертається до Гната.

— Плутана історія... товаришу... Але ж, якщо нічого не з'ясується... Ви ж знаєте неписані закони... Я тут не один.

Гнат дивиться на комісара і бачить, що той починає вже вірити йому, але небезпека тепер ще страшніша.

Через п'ять хвилин увесь хутір знати-ме, в чім річ і жоден дядько, боючись кари, не скаже правди. Адже він єдиний, що втік з бою, і разом з ним умре вся ця подія.

— Приведіть Назаренка,—наказує комісар.

— Що це за Назаренко?—думає Гнат, і коли обертається, бачить високого широкоплечого дядька з буйною чорною бородою.

Від несподіванки Гнат здригнувся: він впізнав цього дядька: в очах його та ж неприхована лють, як і вчора, коли він наскочив на Гната й рубнув його по руці.

Назаренко теж, видимо, впізнав його. Він мить гостро дивиться на нього, намагаючись вгадати ситуацію. Потім бачить, що в Гната руки зав'язані за спину, і всміхається.

Та це Гнатові, мабуть, лише здалося так; Назаренко відступає, і похиливши голову, стоїть похмуро й нерухомо.

— Назаренко,—каже комісар,—цього чоловіка затримали в твоїй хаті. Ти бачив його раніш?

— Той мовчить.

— Коли ти скажеш правду, ми відпустимо тебе,—знову звертається до нього комісар.—Відпустимо. Розумієш?

Тоді Назаренко поволі підводить голову й придивляється до Гната. В його очах займаються лихі вогники, та коли комісар підходить до нього, він хилить голову й каже спокійно й глухо.

— Бачив... Раніш бачив...

Гнат полегшено зідхає, але йому шкода, що комісар обіцяв відпустити Назаренка. Він хоче сказати це комісарові,—як же так, відпустити такого бандита,—але комісар наказує йому мовчати й знову повертається до Назаренка.

— Так,—каже він.—Ми знайшли у тебе листи від сотника Власенка. Скажи, хто цей чоловік—Власенко, чи командир того ескадрону, що вчора зупинявся тут в хуторі? Якщо ти скажеш правду,—ми тебе не розстріляємо.

Назаренко знов підводить голову і в його очах Гнат бачить загрозу й приховане глузування.

Погляди їх зустрічаються, і вони обидва разом бачать бій і їхню зустріч. Люто

шкірять один одному зуби, жалкуючи, що не порубали там один одного.

— Ну, — каже комісар, — говори, Назаренко...

— Це пан сотник,—твердо відповідає той,—і листи я від нього одержував...

— Брешеш!—кричить Гнат.—Це ти відрубав мені руку, коли ваш хутір напав на нас... І тепер боїшся... Це ти, куркуль проклятий, командував!

Гнат кидається до Назаренка, та комісар зупиняє його, наказуючи дозорцям міцно тримати обох.

— Заспокойтесь,—каже він.

— Ах, сволоч!—шепоче Гнат, і тепер уже не розстріл непокоїть його, а те, що цьому Назаренкові можуть повірити. Відпустити його...

Комісар дивиться на них і каже, з притиском розтягуючи слова:

— Назаренко... Ми тебе розстріляємо. Але, якщо ти скажеш правду, ми помилюємо тебе... Хоча б ти й справді керував боем і сам перебив йому руку... Розумієш, що я кажу? Нам краще відпустити тебе, ніж розстріляти свого. І хутора не зачепимо. Чуєш?

— Чую,—відповідає Назаренко.

Він хвилину про щось думає, потім переступає з ноги на ногу і, дивлячись Гнатові прямо в очі, каже рішуче й твердо. Губи його кривляться в тонку посмішку, а в його очах пробігають вогники: зелені, червоні, сині...

— Ні... це не командир ескадрону.. Правду кажу... Мені все одно перед смертю брехати нічого. Він пан сотник. Себе рятую. Правду кажу, відпустіть мене...

— Так?—збентежено каже комісар і звертається до Гната. — А ви що скажете?

Гнат бачить, що порятунку немає вже, і безглузда смерть знову лякає його. Він не боїться її, але й умирати так він не хоче. Він дивиться на Назаренка, а той, ніби задрімавши, байдуже стоїть, уже втопивши погляд у землю. Це дратує Гната.

— Будьте обережні!—кричить він комісарові.—Будьте обережні! Мені теж так здавалося, що все гаразд—через це й загинули хлопці. Це куркулячий хутір. Краще б спалити... Перед смертю мені теж нічого брехати.

Гнат розповідає командирові про всі подробиці й просить повірити йому. Про смерть він уже зовсім не думає й говорить спокійно.

Комісарові приносять якогось листа, він уважно читає його, потім говорить до Гната.

— Ви кажете, що з восьмої бригади?

— Так,—каже,—а що, є відомості?

— Єсть,—відповідає комісар.—Відомості такі: кавалерійський ескадрон восьмої бригади пішов на Сандорівку, нам наказано зараз же йти на з'єднання з ним.

— Це провокація,—каже схвильовано Гнат, але комісар тепер із зневагою дивиться на нього.

— Все ясно,—каже він.—Ведіть його.

Гнат почуває, як починає крутитися стеля; але стискує руки й примушує себе бути спокійним.

— А Назаренко?—питає він злякано.

Назаренко знову підводить голову; на обличчі його з'являється зла, радісна посмішка.

— Розстріляйте Назаренка, — молить Гнат комісара.—Розстріляйте його, прошу.

— Досить!—кричить комісар, схоплюючись з-за столу.

— Відпустіть мене!... Я ж правду сказав.

Тоді Гнат не витримує. Він починає рватися з рук дозорців і кричить:

— Розстріляйте і його, гада.. І його! Я знатиму, що вмер даремно!

Він кидається до комісара, припадає до нього й просить знову:

— Розстріляйте його... Не відпускайте, він вам готує пастку... Я знаю, мені ж все одно вмирати. Мене без Назаренка розстрілювати не можна...

Потім він раптом заспокоюється й каже:

— Дайте щось напишу, і порівняйте руку: мою й отамана Власенка.

Комісар, подумавши, погоджується:

— Ну, добре.

Він дістає з шухляди листа й кидає на стіл.

— Перепишіть,—наказує він Гнатові.

Гнат починає переписувати і з жахом бачить, що перші літери, особливо ці прокляті а та о, зовсім подібні...

— Чортівня, — думає Гнат, і перо починає стрибати в його руці.

— Я не можу,—каже він, але комісар нахилиється й жорстоко говорить:

— Пишіть далі!

Гнат пише далі один рядок, другий. На третьому починає навмисно розтягувати літери, нахилити їх в інший бік, та вони сами проти його волі знову загострюються, як у тому листі, і він нічого не може зробити з ними.

Комісар бере листи, порівнює їх.

— Дда,—каже він і мовчки дивиться на Гната.—Ну, тепер вам усе ясно?

Гнат червоніє й каже:

— Так, ясно все. Це—страшне непорозумання... Така подібність...

— Непорозуміння? — перецітує комісар,—а я гадаю, що це щось інше...

Він знову порівнює листи. Знов роздивляється на Гнатову шапку й нарешті каже:

— Ведіть обох.

Гнат дивиться на Назаренка; той здригується і Гнат щастило, майже ласково усміхається йому.

— Ну, що?—питає він.

Назаренко стискує тонкі губи й собі усміхається:

— Ведіть!—каже він.

Комісар махає рукою й одвертається він них.

На ганку Назаренко стає поруч Гната й нахилившись до нього, шепоче:

— Ну як, пане сотнику?—Потім, набравши в груди повітря, додає:—А рука ще болить?... Болить? Скоро перестане!—і штовхає Гната ногою.

IV.

Іх ведуть селом, люди дивляться їм у слід, та Гнат цього не помічає.

— Хоч би швидше,—думає він і прискорює ходу.

Чомусь пригадується йому смерть коня,—він умирав зовсім, як людина, його вірний кінь.

— Це через нього,—подумав Гнат і оглянувся на Назаренка; той ішов тихо, ніби надіючись на щось.

— Швидше!—підганяли його вартові; біля школи з походної кухні почали вже роздавати обід, а вони з самого ранку не одержували своєї пайки й були голодні.

— Посувайся!—кричали вони.

Сонце вже сідало за синім кряжем, і з-під лісу здіймався холодний вітер.

— Вночі знов буде дощ, — подумав Гнат.—Але ж яке мені діло, що вночі

буде дощ?... Дощ, дощ...—він заплющив очі.—Який дощ?

— Ну, ти там, куди?—почув він раптом голос.—Прямо йди... Чуеш?

— А може втекти?—майнула думка, але він відкинув її, як безглузду: від своїх тікати... А потім Назаренко... Назаренка тоді можуть відпустити, і він знову наробить шкоди. Він знає, за що вмирає,—з заздрістю думає про нього Гнат.

Цей іде твердо, ступаючи широким мужицьким кроком. Діловито й спокійно.

— Невже комісар не зрозумів?—питає сам себе Гнат.—А може це просто так їх ведуть за село, щоб випробувати?

Вони виходять за село, минають цвинтар, вітряки... Їм кажуть іти далі...

— Якого чорта вони нас ведуть так далеко? — знов починає нервуватися Гнат, та незабаром над самою балкою вартові зупиняють їх.

— Стійте так, — каже старший, повертаючи їх лицем до степу й відходить.

Гнат чекає, що варотві зараз почнуть стріляти, але ті не поспішають. Вони нащось розв'язують їм руки і на три кроки відступають назад. Це вони роблять так довго!

Нарешті клацнули затвори.

— Ну,—думає Гнат, та один з них знов підходить і каже до Назаренка:

— Комісар наказав востаннє спитати тебе. Якщо скажеш правду—ми відпустимо тебе... Можеш піти прямо в ліс...

Назаренко, як там, на допиті, важко підводить голову й повертається.

— Я правду казав. Він—сотник Вла-сенко...

— Брешеш!—кричить Гнат, але Назаренко, як і раніш, спокійний; він рівно, як кам'яний, повертається до Гната:

— Пане сотнику, будемо вже помирати разом!—каже він і шкирить зуби.

— Хай комісар обережніший буде...—кричить Гнат.—В тому лісі...

Він не договорив. Назаренко кидається до нього й валить на землю.

Вони качаються по траві, вгризаються один одному зубами в тіло. Вартові, спустивши рушниці, не знають, що робити. Пробують розборонити їх, та вони, як скажені собаки, крутяться, виють і підстрибують.

Нарешті Назаренко опиняється згори, та Гнат підкидає його ногою і вони вдвох, як одно тіло, котяться в балку.

— Втечуть!—кричить злякано старший і витягає револьвера.

Червоноармійці біжать униз і на ходу стріляють по втікачах. Злякано женуться за ними. Вже на самому дні балки знаходять їх; обидва лежать спокійно, міцно вхопивши в обійми один одного. Обидва вже мертві.

— Рушай,—каже старший, і вони, скинувши на плечі рушниці, повертають у село.

Ідуть швидко, поспішаючи, щоб не прохолонув їхній обід.

— Ну, що?—питає їх комісар, виходячи з школи.

Старший припирає до стінки рушницю, й відповідає:

— Уже... Той, петлюровець,—до останньої хвилини прикидався... Таке вигадати!

— Ну, добре...—каже комісар і повертається до хати...

— Дядьки кажуть, що на Сандорівку їхати треба повз Корговате озеро—зустрічає його помічник.

— Так,—каже комісар.

Він запалює цигарку й понуро дивиться у вікно. Насувається вечір.

— Ат, чорт—незадоволено кидає він цигарку й повертається:—як ти гадаєш?

Та помічника вже немає: він вийшов передати наказа наставити гармати на Корговате озеро.

Безплатний додаток
до газети

„ЗОРЯ“